

זמן מצוות תפילין

מאיזו שעה מותר להניח תפילין

בבבלי מנחות (לו, א-ב) מובאת ברייתא העוסקת בשאלה ממתי ועד מתי במהלך היום ניתן להניח תפילין וממתי ועד מתי ניתן לברך עליהן: ת"ר: תפילין מאימתי מברך עליהן? משעת הנחתן.

כיצד? היה משכים לצאת לדרך ומתיירא שמא יאבדו - מניחן, וכשיגיע זמנו, ממשמש בהן ומברך עליהן. ועד מתי מניחן? עד שתשקע החמה, רבי יעקב אומר: עד שתכלה רגל מן השוק, וחכמים אומרים: עד זמן שינה; ומודים חכמים לר' יעקב, שאם חלצן לצאת לבית הכסא או ליכנס לבית המרחץ ושקעה חמה, שוב אינו חוזר ומניחן.

הברייתא מחלקת בין פעולת הנחת התפילין, אשר לעיתים מותרת קודם שיגיע זמנו, כאשר משכים לצאת לדרך, אך אסורה לאחר שקיעת החמה לדעת כל התנאים, לבין חובת החליצה, אשר בה נחלקו התנאים: לת"ק חולץ בשקיעה, לרבי יעקב רק לאחר שתכלה רגל מן השוק, ולחכמים רק כאשר מגיע זמן שינה. עוד נראה מהברייתא שבכל מקרה לא ניתן לברך על התפילין אלא ביום. אולם, הברייתא לא הגדירה מתי מתחיל היום לעניין זה.

בבבלי ברכות (ט, ב) מובאת ברייתא העוסקת בזמן קריאת שמע, אך אביי מציין שהזמן שמוגדר שם הוא זמן הנחת תפילין:

תניא, רבי מאיר אומר: משיכיר בין זאב לכלב; רבי עקיבא אומר: בין חמור לערווד; ואחרים אומרים: משיראה את חברו רחוק ארבע אמות ויכירנו. אמר רב הונא: הלכה כאחרים. אמר אביי: לתפילין - כאחרים, לקריאת שמע - כותיקין.

בב"י הביא את דברי רבנו יונה, שכתב שהטעם שקבעו זמן זה הוא משום שקיימת התייחסות לראייה בעניין התפילין, שדרשו עליהם את הפסוק 'וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך'.

עד מתי מותר להניח תפילין

בהמשך הסוגיא במנחות מתברר, שלמרות שברור לכולם שזמן הנחת תפילין וברכתם הוא ביום, לא כל האמוראים פסקו כת"ק, הסובר שיש לחולצם בשקיעה:

אמר רב נחמן: הלכה כרבי יעקב. רב חסדא ורבה בר רב הונא מצלו בהו באורתא.

איכא דאמרי: אין הלכה כר' יעקב. והא רב חסדא ורבה בר רב הונא מצלו בהו באורתא! ההוא פליגא.

ומי אמר רבה בר רב הונא הכי? והא אמר רבה בר רב הונא: ספק חשיכה ספק לא חשיכה - לא חולץ ולא מניח, הא ודאי חשיכה - חולץ! התם בערב שבת איתמר.

מאי קסבר? אי קסבר: לילה זמן תפילין, שבת נמי זמן תפילין! אי קסבר: שבת לאו זמן תפילין, לילה נמי לאו זמן תפילין, דמהיכא דממעטא שבת מהתם ממעטי לילות!

דתניא: 'ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה', ימים - ולא לילות, מימים - ולא כל ימים, פרט לשבתות וימים טובים, דברי רבי יוסי הגלילי; ר"ע אומר: לא נאמר חוקה זו אלא לפסח בלבד!

נפקא ליה מהיכא דנפקא ליה לר' עקיבא;

דתניא, ר' עקיבא אומר: יכול יניח אדם תפילין בשבתות ובימים טובים? ת"ל: 'והיה לאות על ירך ולטוטפת בין עיניך', מי שצריכין אות, יצאו שבתות וימים טובים שהן גופן אות.

לפי לישנא קמא, רב נחמן, רב חסדא ורבה בר רב הונא סוברים שניתן להניח תפילין עד שתכלה רגל מן השוק.

לפי לישנא בתרא, רב נחמן פוסק כת"ק (כך הסבירו תוספות בד"ה 'והא רב חסדא'), אך רב חסדא ורבה בר רב הונא חולקים עליו, והגמרא מבררת את שיטתו של רבה בר רב הונא.

דעות הפוסקים

הרמב"ם בהלכות תפילין ומזוזה וספר תורה (ד, י) פסק בגבולות זמן הנחת תפילין, בתחילתן - כאחרים עפ"י סוגיית ברכות, ובסופן - כת"ק שבברייתא שבמנחות, כרב נחמן עפ"י הל"ב שם:

ומאימתי זמן הנחתן? משיראה את חבירו ברחוק ארבע אמות ויכירהו עד שתשקע החמה.

פסק זה מתאים לרי"ף (הלכות תפילין ח, ב) שהביא את שתי הלישנות בדברי רב נחמן, והשמיט את מנהגם של רב חסדא ורבה בר רב הונא והדיון בו. כידוע, דרכם של הרי"ף והרמב"ם לפסוק כל"ב כאשר ישנם 'איכא דאמרי' בגמרא.

אולם, ביחס למקור דין זה בתורה, דברי הרמב"ם צריכים עיון, שכן בראשית ההלכה הני"ל נראה, לכאורה, שמשתמש גם בדרשת רבי יוסי הגלילי וגם בדרשת רבי עקיבא, שבגמרא נראות כחולקות. בעניין אי הנחת תפילין בלילה, הרמב"ם מביא את דרשת ר"י הגלילי, ואילו בעניין אי הנחת תפילין בשבתות וימים טובים הוא מביא את דרשת רבי עקיבא:

זמן הנחת התפילין ביום ולא בלילה, שנאמר: 'מימים ימימה', חוקה זו היא מצות תפילין,

וכן שבתות וימים טובים אינן זמן תפילין, שנאמר: 'והיה לאות' ושבתות וימים טובים הן עצמן אות.

לעומתו, הרי"ף הביא את מחלוקת רבי יוסי הגלילי ורבי עקיבא, והסביר שלדעת רבי עקיבא לילה הוא כן זמן תפילין מן התורה. מן הסוגיא שלהלן נראה, לכאורה,

שהר"ף גם פוסק שהלכה כרבי עקיבא, שכן בסוגיית הנחת תפילין בלילה כתב דקי"ל כרב אשי, שההלכה היא שניתן להניחם, אלא שאין מורין כן.

הכס"מ הסביר שהרמב"ם לא פסק כרע"ק בדין הנחת תפילין בלילה, כיון שרבים הם התנאים החולקים עליו, והלכה כרע"ק מחבירו ולא מחבריו. לעומת זאת, בדין הנחת תפילין בשבתות וימים טובים, כיון שהדין עצמו מוסכם, העדיף את דרשתו של רע"ק לעומת ריה"ג, משום שהלכה כרע"ק מחבירו.

בפירוש 'מראה הפנים' לירושלמי (ברכות פ"ב מ"ג ד"ה 'ברס') מסביר שיש נפ"מ לדינא בין דרשת רע"ק לדרשת רבי יוסי הגלילי לעניין חול המועד, שאינו אסור מן התורה בעשיית מלאכה, אך יש בו אות של איסור חמץ או ישיבה בסוכה.

'מראה הפנים' עצמו מסביר את הרמב"ם עפ"י סופה של סוגיית הירושלמי בברכות (שנדון בה להלן). בסיום הסוגיא מובאת דרשתו של רבי עקיבא כמקור נוסף לכך שאין מניחים תפילין בשבתות וימים טובים:

אית דבעי מימר נשמעיניה מן הדא [שם ט]: 'והיה לך לאות' - את שהוא לך

לאות, פרט לימים טובים ושבתות שכולן אות.

הירושלמי מתקשה: 'ולא כן כתב ימימים ימימה?'

נראה שכוונתו לשאול מה הצורך בדרשה נוספת. שאלה זו מקבלת מענה עקרוני באמצעות כלל שנאמר בשמו של רבי יוחנן:

לית לך אלא כ"י דמר ר' יוחנן: כל מילא דלא מחוורא מסמכין לה מן אתרין

סגין.

הפירוש הפשוט לדברי רבי יוחנן הללו הוא שדרשות אלה אינן אלא אסמכתאות, ולכן ניתן למצוא בהן כמה אפשרויות שונות. כך כתב בפירוש 'פני משה'. אולם, ב'מראה הפנים' כתב שדווקא דרשת 'ימימים ימימה' היא שאינה מחוורת, ולכן הרמב"ם העדיף להביא את דרשת רע"ק שהיא פשוטה יותר, ולא להסתפק בדרשת רבי יוסי הגלילי שהיא מיתור אותיות ואינה מוסכמת. עוד הוסיף ב'מראה הפנים' שיתכן שהרמב"ם כלל אינו מקבל את דרשת רבי יוסי הגלילי שדרש 'ימימים ימימה' גם לענין שבתות וימים טובים, אלא למד מהמכילתא דרבי ישמעאל (בא, מסכתא דפסחא פרשה יז ד"ה 'ושמרת את') שלא דרשו ממילים אלה אלא לענין לילה, וממילא יש צורך בדרשת רע"ק לשבתות וימים טובים.

הנחת תפילין בלילה לשם מצוה או לצורך שמירה

בהמשך סוגיית מנחות מובאים רבי אלעזר ורבי יוחנן, אשר אוסרים להניח תפילין לאחר השקיעה, אלא שרבי אלעזר מתיר לעשות זאת לצורך שמירת התפילין:

אמר ר' אלעזר: כל המניח תפילין אחר שקיעת החמה - עובר בעשה, ור'

יוחנן אמר: עובר בלאו.

לימא, בר' אבין אמר ר' אילעא קא מיפלגי, דאמר ר' אבין אמר ר' אילעא:

כל מקום שנאמר השמר פן ואל - אינו אלא לא תעשה, דמר אית ליה דר'

אבין, ומר לית ליה דר' אבין!

לא, דכולי עלמא אית להו דרבי אבין אמר ר' אילעא, והכא בהא קא מיפלגי,

מר סבר השמר - דלאו - לאו, והשמר דעשה - עשה, ומר סבר: השמר דעשה

נמי לאו.

ואמר רבי אלעזר: ואם לשמרן - מותר.

בסוף הסוגיא מעיד רבינא על רב אשי, שאמנם השיב בחיוב שכוונתו בהנחת התפילין לשמירתן, אך הוא הבין ממנו שסבר שמותר להניח את התפילין גם בלילה, אלא שאין מורין כן.

ואמר רבינא: הוה יתיבנא קמיה דרב אשי וחשך והניח תפילין, ואמרי ליה: לשמרן קא בעי להו מר? ואמר לי: אין, וחזיתיה לדעתיה דלאו לשמרן הוא בעי, קסבר: הלכה ואין מורין כן.

דעות הפוסקים

הרמב"ם (הלכות תפילין ד, יא) הבין שרב אשי לא הניח את התפילין לאחר השקיעה, אלא נמנע מלהסירן, ובהתאם לדברי רבינא פסק על מצב זה בלבד, שזו הלכה ואין מורין כן:

מי שהניח תפילין קודם שתשקע החמה וחשכה עליו אפילו הן עליו כל הלילה מותר, ואין מורין דבר זה לרבים אלא מלמדין את הכל שלא יניחו תפילין עליהן בלילה אלא יחלצו אותן משתשקע החמה.

דברי הרמב"ם מתאימים לגירסת הרי"ף בסוגיא (הלכות קטנות תפילין ט, א): אמר רבינא הוה יתיבנא קמיה דרב אשי **בדלא סליק תפילין**. אמרי ליה: לשומרן קא בעי מר? אמר לי: אין. וחזיתיה לדעתיה דלא לשמרן הוה בעי, אלא קסבר הלכה ואין מורין כן. וק"ל כרב אשי.

מדברי רבינא משמע שההיתר להשאיר את התפילין עליו בלילה אינו מותנה בכך שכוונתו לשומרם כדברי רבי אלעזר, ובהתאם לכך גם הרמב"ם לא הזכיר תנאי זה בהלכה זו. הרמב"ם כן פסק את דברי רבי אלעזר בהלכה יב:

ואם לא חלץ תפיליו מששקעה החמה מפני שלא היה לו מקום לשמרן ונמצאו עליו כדי לשמרן מותר.

לדברי הרמב"ם לא קיים היתר להניח תפילין כדי לשמרם, אלא רק להשאירם עליו. הגר"א מסביר שלמרות שהדבר מותר גם ללא כוונה לשומרם, כפי שראינו בהלכה יא, שם 'אין מורין דבר זה לרבים', ואילו כאן הדין הוא 'מותר', כלומר, מותר להורות כן.

בהמשך הלכה יא הרמב"ם פסק גם את דברי רבי יוחנן, שיש בהנחת תפילין אחר השקיעה - לאו:

וכל המניח תפילין לכתחלה אחר שתשקע החמה עובר בלאו, שנאמר ושמרת את החקה הזאת וגו' מימים ימימה.

הרדב"ז נשאל מדוע לא הזכיר הרמב"ם לאו זה במניין המצוות, ומדוע לא כתב שלוקים על לאו זה, ומצאנו לו שתי תשובות בעניין:

הא דלא כתב דלוקה עלה כשאר לאוין, משום דקיי"ל שכל המכוין לעשות מצוה, אף על פי שעבר על לאו - אינו לוקה, לפי שהוא סבור שעושה בטוב לקיים מצות תפילין. וטעמא דמסתבר הוא, דהיכי מלקינן ליה והוא אומר 'לעשות מצוה נתכוונתי?!' ואף על פי שהתרו בו, הרי הוא אומר 'לעשות

מצוה אני מכוין'. ותו דאין זה כשאר הלאוין כיון דאם היו עליו מבעוד יום מותר להניחם עליו בלילה, והיינו שלא מנה הרב לאו זה בכלל מנין המצות. הכא אסמכתא בעלמא הוא, דפשטיה דקרא בפסח מיירי כר' עקיבא ועלה כתיב 'מימים ימימה' כלומר משנה לשנה, אלא שר' יוסי הגלילי דריש ליה נמי למאי דסליק מיניה 'והיה לך לאות' וכו', משום דס"ל לילה לאו זמן תפילין הוא ואסמכיה אהאי קרא. מדאפליגי ר' אלעזר ור' יוחנן בה משמע דהלכתא היא, וקיי"ל כר' יוחנן דעובר בלאו, אבל אינו בכלל המנין ואין לוקין עליו ולא עדיף מלאו שבכללות דאמר ר"י אין לוקין עליו.

מדברי הרדב"ז בתירוצו השני יוצא שדרשת רבי יוסי הגלילי אינה אלא אסמכתא, וצ"ע אי"כ מדוע בכל זאת הרמב"ם השתמש בה בהלכותיו. ויש לומר דאדרבה, אף הרמב"ם לא הביאה אלא כאסמכתא בלבד לאיסור דרבנן להניח תפילין בלילה, ובכך ניתן ליישב מדוע נזקק הרמב"ם לדרשת רע"ק לעניין אי הנחת תפילין בשבתות וימים טובים.

האם מברכים בשעת הסרת התפילין?

בתלמוד ירושלמי ברכות פרק ב הלכה ג מופיעה הלכה לברך ברכה מיוחדת בשעת חליצת התפילין:

כשהוא חולצן - מהו אומר? ברוך אקב"ו לשמור חוקיו.

המנהג לברך ברכה זו מוזכר כמנהג בני מערבא גם בבבלי בברכות (מד, ב) ובגיטא (נא, ב). הירושלמי תולה דין זה במחלוקת ריה"ג ורע"ק בדרשת הפסוק:

ואתיא כמאן דמר בחוקת תפילין הכתוב מדבר, ברם כמאן דמר בחוקת הפסח הכתוב מדבר לא בדא.

לאחר מכן מובאים דברי רבי אלעזר, הנתלים אף הם בדרשת ריה"ג, כפי שהוסברו בבבלי:

ר' אבהו בשם רבי אלעזר: הנותן תפילין בלילה עובר בעשה. ומה טעם? 'ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה' [שמות יג, י] - 'מיים' - ולא לילות, 'ימימה' - פרט לשבתות וימים טובים.

אלא שהירושלמי מקשה על סתירת מעשיו של רבי אבהו למאמר זה: 'והא ר' אבהו יתיב מתני ברמשא ותפילוי עלוי?'

הירושלמי מציע שני הסברים לכך שרבי אבהו כן נשאר עם תפילין עליו בלילה: מצדדין הוה וכמין פיקדון היו בידו - כלומר, התפילין לא היו מונחות במקומן, והיו עליו לשמירה בלבד.

אית דבעי מימר לא אמר אלא הנותן אבל אם היו עליו מבעוד יום מותר - כלומר, האיסור הוא רק להניח ולא להשאיר.

ההסבר הראשון מתאים לדברי רבי אלעזר שהובאו בבבלי, אלא שיש בו החמרה נוספת - להסיט את התפילין ממקומן. לעומת זאת, ההסבר השני מתאים לדברי הרמב"ם בהלכה יא עפ"י הבנת רבינא במעשהו של רב אשי, אלא שהירושלמי לא הזכיר את מה שנאמר בבבלי שדין זה הוא 'הלכה ואין מורין כן'.

פסק ההלכה

הטור (או"ח כט) כתב ש'אנן קי"ל לילה זמן תפילין הוא הילכך אין לברך אפילו כשיסירם בלילה'.

לעומת זאת, הרמב"ם, כאמור, פסק שלילה אינו זמן תפילין. אולם, למרות זאת לא הזכיר בהלכותיו את מנהגם של בני מערבא לברך בשעת חליצת התפילין.³⁶ דברי הטור מבוססים על הבנת התוספות (מנחות לו, ב ד"ה 'ושמרת') מדברי רבינא, שרב אשי בעצם סבר שלילה זמן תפילין. אולם, גם התוספות (ברכות מד, ב; נידה נא, ב) והטור (או"ח סי' לא) פסקו ששבת ויו"ט אינם זמן תפילין, ולכן נזקק הטור להסביר מדוע אין מברכים כשמסיר את התפילין קודם כניסת השבת: ואפילו בע"ש בין השמשות שצריך להסירם אין לברך, שמה שצריך אז להסירם לא מ'ושמרת' אנו לומדים אותו, אלא משום דכתיב בהן 'והיו לאות על ידך', ושבת וי"ט אין צריכין אות הילכך אין לברך כלל.³⁷ וראיתי כתוב על שם רב האי גאון: הרשות בידו אם ירצה לברך מברך. ואני תמה.

הטור טען שאינו מוצא דרך להסביר את דברי רבנו האי, שהתיר לברך את הברכה על חליצת התפילין, אך הבי"י מציע שלושה הסברים לשיטתו:

א. ההלכה לא הוכרעה אם לילה זמן תפילין או לא ולכן דעבד כמר עבד.

ב. רב האי לא אמר לברך אלא כאשר חולץ את התפילין בערב שבת, מטעם ששבת אינה צריכה אות, אך כיון שמדובר בברכה שלא הוזכרה בתלמוד - אין לחייב לברך אותה.

ג. כיון שבני מערבא היו מברכים, אף שלא קי"ל כוונתייהו - לא ניתן למחות ביד המברך, כיון שיש לו אילן גדול להיתלות בו.

³⁶ בבית יוסף אורח חיים סימן כט הסביר את שיטת הרמב"ם: 'והרמב"ם (תפילין פ"ד הי"א), אף על פי שפסק דלילה לאו זמן תפילין הוא, וכתב שכל המניחין בלילה עובר בלאו, שנאמר: 'ושמרת את החוקה הזאת' וגו', וכל מקום שנאמר 'השמר', 'פן' ו'ואלי' אינו אלא לא תעשה - לא כתב דבתר דמסלק לתפילין יברך. ואפשר שטעמו משום דמשמע דבני מערבא דוקא הוו מברכי ולא בני בבל. וטעמייהו משום דאע"ג דסבירא להו לילה לאו זמן תפילין היינו אם מניחם בתחלה, אבל אם היו עליו מבעוד יום ולא סילקו משחשכה אינו עובר, וכמו שיתבאר בסימן שאחר זה. וכיון שלא נתחייב לסלקן משחשכה משום 'ושמרת את החוקה הזאת' וכו', לא שייך לברך 'לשמור חוקיו'. ואנן בתר בני בבל גרירין בפסקי דינין דידן (רש"י חולין נ, א ד"ה כי פליגי)...

³⁷ בבית יוסף שאל מדוע לא נברך ברכה בלשון שמתאימה לדרשה שנפסקה להלכה, ותירץ: 'וי"ל דלא שייך לתקן ברכה אלא למאן דסבר ד'ושמרת את החוקה' במצות תפילין מיירי, משום דכיון דכתיב בהו לשון שמירה... אבל ב'והיה לך לאות' כיון דלא נאמר בו לשון שמירה משמע דהכי קאמר קרא בימים שאינם אות אתה חייב להניח ולא בימים שהן גופן אות, ואין במשמע זה איסור להניחם בימים שהם גופן אות... ובהכי ניחא דאע"ג דממעטינן (מנחות מג, א) לילה מציצית משום דכתיב 'וראיתם אותי' - לא מיתסר ללובשו בלילה, והיינו טעמא דכיון דלא כתיב ביה לשון שמירה משמע דהכי קאמר ביום שהוא עת ראייה אתה חייב ללבוש ציצית, ולא בלילה שאינו עת ראייה, ואין במשמע זה איסור ללובשו בלילה. וכדברי תירוץ זה נראה מדברי התוספות בפרק 'בא סימן', וכן נראה מדברי ספר התרומה (סי' ריג ד"ה משפט אם מברך) ומדברי המרדכי (הל' תפילין יג)... ועוד יש לומר דלית לן לברוכי שום ברכה דליתא בתלמודא, וכיון דלא אידכר בגמרא שום ברכה בסילוק תפילין אלא ברכת לשמור חוקיו וההיא ברכה אוקימנא דאתיא דלא כהלכתא תו לית לן לתקוני מדעתין שום ברכה...'

ואחרי כל זאת, בשו"ע (כט, א) כתב שאין לברך שום ברכה בשעה שחולץ את התפילין הן כשמגיע הלילה והן בערב שבת בין השמשות.

האם יש איסור בהנחת תפילין בלילה ובשבת?

בבית יוסף כתב שמדרשת יוהיה לך לאותי לא משמע שישנו איסור בהנחת תפילין בשבת, אלא שאין מצווה בכך. אולם, בשו"ת הרדב"ז ללשונות הרמב"ם תפילין ד, יא (מב) מדקדק שיש איסור בכך, כיון שגורם זלזול לאות של השבת: ולענין אם אסור להניחם בשבתות וי"ט - הנה כתב הרב ז"ל בפ"י המשנה שני פעמים שאסור להניחם, וטעמא דמילתא דכיון דאית לן שני אותות - אות של ברית ואות של שבת או יום טוב, הרי הם שני עדים כשרים וכל המוסיף אות שלישי גורע כאילו הוא נותן גרעון ופסול בשני האותות עד שהוא צריך לשלישי. וכן אני מדקדק מלשון הרב ז"ל, שכתב בפרק הנזכר זמן הנחת תפילין ביום ולא בלילה וכו', וכן בשבתות וי"ט וכו', ומדקא משוה להו וקאמר 'וכן' משמע דכי היכי דבלילה איכא איסורא בהנחתן כן גם בשבתות וי"ט...

דין המשכים לצאת לדרך

בתחילת הברייתא שהובאה בגמרא מנחות (לו, א) שנינו: יהיה משכים לצאת לדרך ומתיירא שמא יאבדו - מניחן, וכשיגיע זמנו, ממשיש בהן ומברך עליהן. ברי"ף (ח, ב) הובאה ברייתא זו, אך הרמב"ם לא הביא דין זה בהלכותיו.

בבית יוסף בסי' ל התייחס להשמטה זו, וכתב על כך:

ואפשר שהוא סובר דאתיא כמאן דאמר לילה זמן תפילין הוא, והא דקתני עד שיגיע זמנם היינו זמנם מדרבנן שגזרו שלא להניחם בלילה, וכיון שהוא פוסק כמאן דאמר לילה לאו זמן תפילין הוא - בטלה לה מהלכה לפי דעתו. כלומר, לדברי הבי"י הרמב"ם פירש שכל שלושת דעות התנאים בברייתא שהובאה במנחות (לו, א) סוברות שלילה הוא זמן תפילין, ולא נחלקו אלא בגדרי הגזירה שלא להניחן בלילה.

מאידך, בטור (סימן ל) הביא את דברי רבנו פרץ, שכתב שהמשכים לצאת לדרך קודם אור היום ומניח תפילין, יכול גם לברך עליהם, כיון שקי"ל דלילה זמן תפילין.

גם דברי רבנו פרץ אינם מתאימים למפורש בברייתא הנ"ל, שהיוצא לדרך מניח תפילין ורק כשיגיע זמנם יברך עליהם. ה'בית יוסף' מסביר שרבנו פרץ סובר הפוך מהרמב"ם, שת"ק סובר שלילה לאו זמן תפילין, ובכל זאת אין איסור להניחם ללא ברכה, ולדידן דקי"ל דלילה זמן תפילין - אפשר להניחם וגם לברך.

אולם, הטור מציין שהרא"ש לא כתב כדברי רבנו פרץ. הרא"ש בה"ק (סי' טז) הביא את דין הברייתא כפי שהוא - המשכים לצאת לדרך מניחם, ורק כשיגיע זמנם יברך עליהם.

אפשר להציע שני טעמים להימנע מלברך על התפילין קודם זמנם:

א. למרות שמן התורה לילה הוא זמן תפילין, כיון שגזרו חכמים שלא להניח תפילין בלילה, הפקיעו את המצוה בשעה זו ואסרו לברך (כעין שכתבו תוספות

בסוכה ג, א ד"ה 'דאמר לך' בדין היושב ראשו ורובו בסוכה ושלחנו בתוך הבית, שאסור משום גזירה שמא ימשך אחר שלחנו, וגזרו חכמים שלא יצא ידי חובת מצוות סוכה גם מדאורי.

ב. כיון שההלכה שלילה זמן תפילין היא 'הלכה ואין מורין כן', אין לברך על ההנחה בשעה זו, כיון שהברכה מורה שכוונתנו לשם מצוה ונראית כהוראה.

הנפ"מ בין שני ההסברים תהיה בדיעבד. אם הניח תפילין בעוד לילה ובירך עליהם בטעות או בכוונה, לפי הטעם הראשון יש לומר שעליו לחזור ולברך כשיגיע זמנם, ולפי הטעם השני יש לומר שבדיעבד אינו צריך לחזור ולברך.

בהגהות רעק"א על השו"ע כתב שלא יחזור ויברך 'מספק שמא הלכה כרבנו פרץ'. הסמ"ק כתב שההיתר להניחם קודם זמנם אינו אלא כאשר מתיירא שיאבדו, כלומר, כפי שהתיר רבי אלעזר כדי לשומרם. אולם, בהגהת רבנו פרץ כתב שאין צורך לטעם זה, כיון שכאשר יוצא לדרך כבר לא קיים טעם הגזירה שלא להניחם בלילה, משום שאין חשש שמא ירדם.

השו"ע הביא את טעמו של רבנו פרץ בסי' ל סעיף ג, ובהתאם לכך כתבו הט"ז (סק"ה) והמג"א (סק"ה) לסייג את ההיתר: 'דווקא שהולך ברגליו, אבל רוכב או יושב בקרון - אסור להניחו, דחיישין שמא יישן בהם'. מקור דין זה הוא בלבוש, והוא לא הזכיר 'רוכב', וציין רעק"א שבאליה רבא כתב שהוא ט"ס במג"א, כיון שברוכב אין חשש שיירדם.

הגר"א מעיר שבכל זאת ישנו קושי בפסק השו"ע, שהרי הרמב"ם עצמו השמיט את דין היוצא לדרך, כיון שסבר שההיתר להניח מוקדם ביוצא לדרך אינו אלא למ"ד לילה זמן תפילין, והוא פסק שלילה אינו זמן תפילין. השו"ע פסק בס"ב כרמב"ם שאסור להניח תפילין בלילה לכתחילה, אפילו כדי לשומרם, ולמרות זאת בסעיף ג כן הביא את דין היוצא לדרך.

אולם, יש לומר שבדיוק מסיבה זו קיבל השו"ע את הטעם של רבנו פרץ, ולא את טעמו של הסמ"ק, כיון שהוא פסק עפ"י הרמב"ם, שאין היתר להניח את התפילין לכתחילה גם כאשר כוונתו לשומרם, אלא ההיתר הוא רק להשאירם עליו אם היו כבר מונחות, ולכן צריך טעם נוסף להסביר את ההיתר ביוצא לדרך שהוא מניח את התפילין לכתחילה, וזאת משום שבזמן זה לא קיים חשש שמא יישן בהם. יש לדקדק גם בלשון השו"ע בסעיף ב, שאינו פוסק לגמרי כרמב"ם, שכן הסביר שטעם האיסור להניחם בלילה אינו משום שעובר בלאו, כדברי הרמב"ם, אלא משום הגזירה שמא ישכחם וישן בהם.

הנחת תפילין בשבתות וימים טובים

כתב בטור אורח חיים סי' לא:

שבת ויר"ט לאו זמן תפילין הן.

בב"ח שם פירש את דבריו לענין חיוב הנחת תפילין, אך לא שיש בדבר איסור: פירוש, אין חייב להניח בהן, מיהו אין איסור בדבר... מיהו מדרבנן אסור להניח בפרהסיא... אבל בצינעא ליכא איסורא כלל.

לעומת זאת, בבית יוסף הביא מדברי ספר הזוהר, שכתב שיש איסור להניח תפילין בשבת ויר"ט, משום שנמצא מזלזל באות של השבת והחג, וסיכס:

ומאחר שבתלמודא דידן לא נתבאר דין זה בפירוש, מי יערב לבו לגשת לעבור בקום עשה על דברי רבי שמעון בן יוחי המפליג כל כך באיסור הנחתן?

בהתאם לכך פסק בשולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילין סימן לא סעיף א: בשבת וי"ט אסור להניח תפילין, מפני שהם עצמם אות ואם מניחים בהם אות אחר היה זלזול לאות שלהם.

ובמגן אברהם סק"א הוסיף איסור נוסף שיש בהנחתם לשם מצוה: ואם הניחן בשבת לשם מצוה עובר משום בל תוסיף.

לעומת זאת, בביאור הגר"א שם העיר:

אבל הרמב"ם והטור לא כתבו אסור, אלא 'לאו זמן תפילין הן' כמו שכתב לעיל סי' כט.

אף השו"ע כתב בסימן כט שאין לברך כאשר חולץ את התפילין, אפילו בערב שבת וי"ט, והסביר שם הב"י עצמו: 'דהא אין איסור להניחם בשבת אלא משום שמא יצא בהם לרה"ר, ולכן לא שייך ברכה'.

הנחת תפילין בחול המועד

במשנה במסכת מועד קטן (ג, ד):

רבי יהודה אומר: כותב אדם תפילין ומזוזות לעצמו.

ובבבלי שם (מועד קטן יט, א) הובאה ברייתא, שממנה ניתן ללמוד שכל התנאים מסכימים לכך שמותר לאדם לכתוב תפילין לפחות עבור עצמו בחול המועד, וגם הכרעתו של רב מתירה כתיבת תפילין בחול המועד:

תנו רבנן: כותב אדם תפילין ומזוזות לעצמו, וטווה על יריכו תכלת לציציתו, ולאחרים בטובה, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: מערים ומוכר את שלו, וחוזר וכותב לעצמו. רבי יוסי אומר: כותב ומוכר כדרכו כדי פרנסתו. אורי ליה רב לרב חננאל, ואמרי לה רבה בר בר חנה לרב חננאל: הלכה, כותב ומוכר כדרכו כדי פרנסתו.

לכאורה, מתוך דברי רבי יהודה ושאר התנאים נראה באופן פשוט שמניחים תפילין גם בימי חול המועד. אולם, בתוספות (מ"ק יט, א ד"ה 'רבי יוסי') דחו הבנה זו:

ואין ראייה מכאן שמותר להניח תפילין דדלמא רבי מאיר ורבי יהודה לטעמייהו דסבירא להו פרק המוצא תפילין (עירובין צו, ב ושם) שבת זמן תפילין [ורב] ורבה בר בר חנה נמי הכי מצי סברי, ואף על גב דכולהו אמוראי דפרק הקומץ רבה (מנחות לו, ב ושם) משמע דאית להו שבת לאו זמן תפילין הוא.

מאידך, הביאו בתוספות את דברי ריב"א, שטען שמסוגיית הירושלמי יש להוכיח שמניחים תפילין בחול המועד:

דאמר בירושלמי חד בר נש אובד תפילוי בחולא דמועדא אתא לקמיה דרב חננאל פי' שיכתוב לו לפי שהיה סופר כדאיתא במגילה (יח, ב) שלחיה

לקמיה דרבה בר בר חנה אמר ליה זיל הב ליה תפילין ואת כתב לך דתנן
 כותב אדם תפילין לעצמו אתא לקמיה דרב אמר ליה כתוב ליה פירוש בלא
 הערמה מתני' פליגא על רב כותב אדם תפילין ומזוזה לעצמו הא לאחר לא
 רב פתר לה בכותב להניח פירוש רב מעמיד המשנה להניחם אחר המועד
 אבל להניחם במועד שרי.

לעומתו, הביאו בתוס' שלדעת בה"ג אסור להניח תפילין בחולו של מועד, ודנו
 בשאלה אם ניתן ללמוד איסור זה מדרשת 'מימים ימימה' או מדרשת ויהיה לך
 לאותי - פרט לשבתות וימים טובים שהם בעצמם אות.

ב'בית יוסף' (או"ח לא) הביא את שיטות הראשונים השונות בעניין הנחת תפילין
 בחוה"מ, אך לבסוף כתב:

ועכשיו נהגו כל בני ספרד שלא להניחם בחול המועד. ושמעתי שמקודם
 היו מניחים אותם בחול המועד כדברי הרא"ש, ואח"כ מצאו שכתב רבי
 שמעון בר יוחי במאמר אחד שאסור להניחם בחול המועד, ועל כן נמנעו
 מלהניחם בחול המועדא...

הב"י מזהה את המקור למנהג ספרד החדש במאמר שנמצא במדרש הנעלם לשיר
 השירים (זוהר חדש דפוס מונקאטש שה"ש ח, א) על פסוק (שיר השירים א, ג)
 'לריח שמניך טובים':

רב המנונא סבא הכי אמר: אלין אינון ימים דאיקרון טובים ואינון תפילין
 דרישא דקודשא בריך הוא מנח להון, ועל דא איקרון טובים בגין דאינון
 נהרין ברישא דקודשא עילאה, ובכל אתר ימים טובים אינון תפילין דרישא
 דקב"ה מנח להון. חולו של מועד דלא איקרי יום טוב - אלין תפילין דדרועא,
 דהא לית לה לסיהרא מגרמא כלום, אלא מנהירו דיום טוב. תפילין דדרועא,
 דאיהו תפילין של יד, לא נהירו אלא מגו נהירו דתפילין של ראש. תפלה
 דרישא - יום טוב. תפלה דדרועא - חולו של מועד... ובגיני כך באלין יומין
 דאינון תפילין דמארי עלמא אסור לאנחא שאר תפילין דהא אלין יומין
 דאינון תפילין עילאין שראן על רישיהון דישראל קדישין. רבי אלעזר שאיל
 לרבי שמעון אבוי... ועמא קדישא אחידן תפילין ושריא עלייהו ביום טוב
 ובחולו של מועד ואסיר לאעברא תפילין דמארי עלמא ולאנחא תפילין
 אחרנין דאינון דוגמא ודיוקנא לתתא. למלכא דבעי לנטרא לעבדיה א"ל
 עביד דיוקנא דחותמא דילי כל זימנא דההוא דיוקנא יתחזי עלך כולי עלמא
 יזועון וידחלון מינך לבתר מגו רחימו עילאה דקא רחים ליה מלכא יהב
 בידיה חותמא דגושפנקא עילאה דיליה כיון דאחיד חותמא עילאה דמלכא
 בידיה שביק מיניה ההוא דיוקנא דאיהו עבד אי ההוא עבדא דחי חותמא
 עילאה דמלכא בגין ההוא חותמא דאיהו עבד ודאי בר קטולא הוא ההוא
 עבדא בגין דאיהו עבד קלנא בחותמא דמלכא ולא חייש ליה ובגיני כך אסיר
 לעמא קדישא לדחיה חותמא דמלכא עילאה דשרא עלן בגין דיוקנא דאנן
 עבדין האי במועד ובחולו של מועד וכל שכן בשבת דכולא שרא עלן.

כאמור, מסקנת הבי"י למעשה היא שמאחר שבתלמוד הבבלי לא נתבאר דין זה בפירוש ימי יערב לבו לגשת לעבור בקום עשה על דברי רבי שמעון בן יוחי המפליג כל כך באיסור הנחתן.

בהתאם לכך בסימן לא בסעיף ב נחלקו השו"ע והרמ"א אם מניחים תפילין בחול המועד. עפ"י דברי רשב"י כתב השו"ע:

בחזה"מ גם כן אסור להניח תפילין מהטעם הזה בעצמו, שימי חול המועד גם הם אות.

והרמ"א כתב עפ"י דברי הרא"ש:

הגה: וי"א שחול המועד חייב בתפילין (בי"י בשם הרא"ש). וכן נוהגין בכל גלילות אלו להניחם במועד ולברך עליהם, אלא שאין מברכים עליהם בקול רם בבהכ"ס כמו שאר ימות השנה.

בביאור הגר"א שם טען שאין ראייה לא מן הבבלי ולא מן הירושלמי שמניחים תפילין בחול המועד, כיון שאין שם אלא תנאים שסוברים שגם שבתות וימים טובים הם זמן תפילין:

וי"א כו'. כמ"ש במ"ק י"ט א' דאי להניחן לאחר המועד מ"ל לעצמו מ"ל לאחרים.

אבל אין ראייה מזה כלל, דר"מ ור"י לטעמייהו דאית להו בפ' בתרא דעירובין דשבת ויר"ט זמן תפילין הן, וכמ"ש במ"ק שם. וכן הרא"ש בה"ק דחה ראייה זו, וכן תוס' דמנחות ל"ו ב' ד"ה יצאו כו', וע' תוס' דמ"ק י"ט א' ד"ה ר' יוסי כו' ובעירובין צ"ו א' ד"ה ימים.

ומירושלמי שהביאו תוס' במ"ק שם ושם אין ראייה כלל, דשם אליבא דמ"ד שבת זמן תפילין, כדקאמר שם: 'מתניתין פליג' עלה דרב - כותב אדם תפילין כו' לעצמו'. ופריק שם מתניתין אליביה דרב ומתניתין רבי יהודה היא דקאמר כותב כו' דס"ל שבת ויר"ט ז"ת הן. וע' נ"י שם בסוגיא דשם.

ואין לדעה זו עיקר כלל, דמה שהביאו תוס' בעירובין שם משמעות קצת מסוגיא דספ"ק דביצה גבי משלחין כלים בין תפורין כו' וקאמר לאתויי תפילין כו' ע"ש - ליתא, דט"ס במתניתין. דבירושלמי פ"ק דמס' ביצה מפורש להדיא במתני' אף על פי שאין לצורך המועד, וכן צ"ל במתני' הנ"ל. וא"כ אין משמעות כלל בסוגיא הנ"ל ע"ש.

מתוך הדברים נראה שהגר"א מסכים לסברת השו"ע, שאין לדחות את הדברים המפורשים בזוהר כאשר דין זה לא נתבאר כלל בתלמוד.